

ВЕРБАТОЛОШКА И ДИЈАТОПИЈСКА СТРУКТУРА *ИВ- КОВЕ СЛАВЕ* СТЕВАНА СРЕМЦА

Стеван Сремац [Сента 1855 – Сокобања 1906] познати је српски реалиста и писац хумористичког профила. „Прву реалистичку приповетку написао је 1893. године под насловом ‘Божићна печеница’, а потом следе ‘Ивкова слава’ [1895], ‘Лимунација на селу’ [1896], ‘Поп Ћира и поп Спира’ [1898], ‘Вукадин’ [1903]...“ [‘Белешка о писцу’, в. извор грађе]. Иако по школовању одличан познавалац књижевнojeзичке нормe, иако је служио и у Београду, Сремац је волео и описивао локалне средине и карактере – бачко-банатске на једном крају српства, и нишке на другом, и то и једне и друге врло успешно. Будући да је поседовао изванредан таленат не само да запази и наслика локални колорит, већ и да га зачини локалном речју, Сремац је – описујући ‘пречанске’ и нишке прилике подједнако успешно – умео да их допуни дијалекатском речи различитих боја. Наш је задатак у овом раду да утврдимо језичке варијације и језичке слојеве у ‘Ивковој слави’, као и како су они укомпоновани у целину приче.

Кључне речи: дијалекат, норма, обичај, идиом: дијатопијски, дијастратски, дијафактички, композиција.

1. Уводне напомене

1. Славски обичај, допуњен јужњачким ‘адетом’ да тога дана домаћин отвори врата и званима и незванима, створио је Сремцу прилику да се нашали не само на рачун домаћег света, већ и свих слојева локалног становништва, различитог порекла, карактерних црта, те општих и језичких навика. То га је подстакло да активира своје изванредно познавање друштвених и језичких прилика како у разним крајевима српског народа, тако исто и у различитим употребама, тзв. функционалним стилевима и жанровима. Из тога је настала шарена панорама жаргонских и жанровских форми која плени како својом живописношћу, тако исто и множином факата уграђених у текст. За потребе наше анализе ми смо ову теоријску проблематику svelи на ниво идиома, које смо разврстали по три критерија: дијатопијском (лат.

¹ jelenajo@bitsyu.net

² Овај рад написан је у оквиру пројекта 178006 *Српски језик и његови ресурси*, који финансира Министарство за науку и развој Републике Србије.

topos = место), дијастратском (stratum = слој), и дијафактичком (facio-facere = радити, делати).

2. Одмах ваља рећи да Сремац није само некритички и генерално уносио покрајинизам, социолект, функционални идиом и сл. у свој текст, већ га је варирао према потребама вајања сваког карактера, нијансирајући их по психолошком типу, па и по друштвеном статусу својих јунака. Обликујући говор личности заједно са другим подацима о њима, Сремац је успео да маестрално, каткада овлаш, а каткада управо темељито наслика сваку личност као индивидуу за себе. Четворица, боље рећи петорица његових главних актера у ‘Ивковој слави’ – Ивко, Калча, Смук и Курјак, и с њима ‘Непознати’ – никако немају и једнак језички израз, као што имају узајамно врло прецизно издиференциране заједничке и посебне карактерне црте. Писац их и у истим ситуацијама описује нијансирано, иако најчешће неупадљивим начином, али увек са минуциозном тачношћу.

3. Ми смо се особеностима композиције као лингвистичке и стилистичке појаве бавили у више наврата (Симић, Јовановић, 2002; Симић Јовановић, 2017: 75-93; Симић Јовановић, 2018: у шт.), а у овом раду стало нам је до слагања разнородних језичких варијација и слојева у јединствени поетски текст. Бавићемо се, боље, микрокомпозицијом датог поетског текста. ‘Ивкова слава’ је у првом реду прича о побратимству, обичајима и наравима људи који се узајамно воле и цене, али су у наступу и навикама често претерани, па се из тога могу изродити тренутни неспоразуми. Ивко јорганција слави Ђурђевдан, па се у његов дом слегне званих и незваних, суздржаних људи добрих манира, али и понеко ко нема мере у пићу и граница у весељу. Ивкова тројица побратима, Калчо, Смук и Курјак, којима се придружује и ‘Непознати’, толико се одомаће и осиле, да отерају од куће домаћицу и домаћина и преузму старање о јелу и пићу, уништавајући домаћинову живину, залихе у остави, разбацујући ствари итд. Ивко се обрати председнику општине, који дође да смири госте, па се и сам придружи њима у теревенци, организује женидбу ‘Непознатог’ младом послужитељком, а Курјака њеном мајком итд. Свадба се пресељава из Ивковог домаћинства, али се завршава скандалима које писац не жели описивати јер не трпи у својој причи непријатне ствари.

2. Анализа грађе

1. Прво веће сучељавање међу језичким варијететима настаје у сусрету домаћих са Циганима. Али ту се најпре јављају једно поред другог ауторова реч, дијалекат и цигански жаргон локалног нишког говорног типа, са специфичним навикама и узајамним односима, необичним за остали свет:

Међу првима наравно да су били Цигани свирачи да честитају славу. Отсвираше³ неколико српских и турских комада [...], а Ивко их прекиде.

- Доста, де! Несмо глуми у кућу! – па [рече да?] их послуже. Пита их: за што су?
- За рађију, газда! – гракнуше сва шесторица као из једног грла.
- И мало ‘леба и старе ‘аљине, ако имаш, гопсодару, знаш за Циганчики мој [?] пет умрло, осам остало, па све мало и ситно како луле! [...] – добаци један [?] баш гочобија, онај са огромним лабрњама, а ужасна глупост му се читала и са чела и из очију.
- Суз, бре! – викну му чалгици-башија, а после сви, и полетеше песнице и маљице на несрећнога и неспретнога молитеља, и измлатише га добро (14) .

После разних перипетија са ‘гочобијом’ и правдања пред ‘газда-Ивком’ да је то ‘Мусуричанин! Селски Циганин!’, најзад се ствар толико драматизује да се Цигани оборе на њега те га истуку. При томе се позивају на ‘газда-Ивка’, еда би се он умешао и ваљда додао коју пару да их умири. Умешају се и комшијски гласови. Ивко се труди да их развади, и тек се онда види о чему је реч:

- Остави де! – викну Ивко љутит, чујући то и видећи сав комшилук како се повешао по зиду па сехири.
  - Јао! Газда Ивко! боли ме, боли за овуј страмоту! – Кој’ га нашаја и довеја , зборите, Цигани.
  - Калакурдија, – рече један и показа га [...]
- А Калакурдија, чим чу име своје, смота ћемане под леву мишку, па наже да бежи; али га други зауставише, да спасу своје Циганчиће.
- Сви показаше тога који га је најмио и... на Калакурдију се сручи сада читав плусак од песница и маљица. Газда-Ивку криво што је било те свађе [...]
- Оставите га! – вели им [...], и они одоше, па заједно са истераним бубњарем, коме вратише инструменте, и бубањ и маљице и пругић, стадоше пред другу кућу као да пре тога ништа није ни било и засвираше.

Све ја заправо само представа, циганска драматургија срчуната на ефекат и добит, заједно са језичким улогама и свим осталим. Професионални наступ и језичка продукција просјачког слоја, са подељеним улогама. Псовка, клетва, молба, понизна изјава хвале домаћину и тобожње бескрајне захвалности, само су приземни облици тзв. ‘говорних жанрова’ (Јовановић Симић, Симић, 2015). Шаренило израза по себи изазива ефекте саучешћа, сажалења, и склоности да се ‘беспомоћном’ пружи рука милости; а у крајњој линији – ипак увесељава читаоца. Поред тога се осећа и вештина пишчева да колоризацијом израза и понашања наслика сваки слој за себе,

³ Текст приповетке вероватно је (погоршан) препис неког старијег издања писаног Белићевим правописом (немарно уређен, са пуно грешака које не служе на част издавачу: грешке и пропусте трудили смо се да исправимо, али местимично су видне празнине и измене при преписивању које није било могуће довести у ред без увида у предложак; у Белићев правопис нисмо дирали).

како чисто језичким средствима, тако и описима понашања, које се такође најбоље огледа у употреби језика.

2. Подуга историја сусрета са ‘Швабом’, верглашем, такође има и свој језички заплет. Исмејана је и тежња Ивкова да узвелича српски обичај, као и ‘Швабина’ да му повлађује, али и други моменти:

Отсвирао је неко наше коло, а затим опет неку швапску сентименталну мелодију. И њега је газда Ивко сам собом послужио и обдарио, а осим тога и објаснио му шта је то слава.

- Кол’ко год има кристијани, по сав свет да идеш, па неће’ да га нађеш да славе: сал’ што ми Срби што смо, што славимо, а други кристијани што су – ти не славе, па ако су и кристијани како ми! Тој да знаш: од кристијани само ми, с овој што се крстимо, – па показа три прста. – А ви се па овако крстите! – и показа шаку. – Знам си ја тој! ама сви смо кристијани.

- О јо, јо, Кристијан, данке! – захваљује Шваба и меће вергл на леђа и једнако захваљује; мило му што му газда Ивко зна име, зна да се зове Кристијан.

Фино је вођен дијалог надмено позиционираног и хвалисавог Ивка, који ‘си зна тој’, и збуњеног ‘Швабе’, који од свега што му Ивко високопарно разлаже разуме само своје име ‘Кристијан’. Но нама је стало и до чињенице да је Ивков монолог саткан у тону аргументативног излагања, као нека врста народног беседништва, пред немуштим ‘Швабом’, који једино може одговорити на свом рођеном језику са ‘данке’.

3. Професионални жаргон својствен је и поменутом ‘Непознатом’, кога Ивко с правом описује као „неки гурбет од панораму, ели пеливан, на ту сорту прилега“. Њему је Сремац посветио читаво поглавље названо ‘Прида’, у којем му даје прилику да развије своје ‘панорамске’ навике и ‘фантазије’, на веселје, али и негодовање његове младе жене: „Издева јој имена, па је зове: ‘Дездемоно моја’, ‘Агнијо моја’, или ‘Миледи’, или ‘Долоро’“:

А он се онда дигне; увуче врат и вуче се као да су га кола прегазила, па вели: - „Јованка ме издала! Јованка ме је овом лупежу изневерила, Јованка је лорда Талбота наследница – Јованка је за ме изгубљена!“

- Море, несам Јованка, несрећо пеливанска! – брани се женица.

- Шта, одричеш се, одричеш се мога и свога имена! – дере се Светислав, а затим се исправи па рашири руке, па се још јаче раздере: „Сву своју крв за освету! Шта, зар неће моју крв нико да купи? [...]“ [173].

Пасажи из позоришних комада које је својевремено учио напамет, служе младом мужу и сада општинском писару да оживи своје професионалне инспирације. Истовремено он приказује како изгледа глумац оптерећен позоришним животом и његовим језичким навикама. Театрално понашање у породици приказује га, наравно, у више него смешном светлу.

4. Шарено малограђанско друштво са својим лажно пријатељским и скривено непријатељским односима и оговарањима – насликани су маестрално, како то уме само Сремац, и како је показао у ‘Поп Ћири и поп Спири’. Ту су „и г. Пера, ветеринар, са гопођом, и г. Трифун, лиферант, са својом женом и децом. Ту је и г. Јова, срески писар, са женом у либадету с исеченим рукавима и дијамантским престеном и граном на шамији, испод кога се пружају бестрага дугачке чипке, које се спомињу у једној пакосној песмици заједно са именом господина начелника окружног [...] Г-ђа писарка је све време ћутала и седела као кип, само се једном (заваравши домаћици очи) макнула и превукла преко политираног стола, али се на њену жалост уверила да нема прашине“ [21-22]. А богзна како су сви слаткоречиви. Примера ради, овако се у том друштву беседи, али иза леђа, при одласку после породице градоначелника. Суптилни, веома вешто вођени тон оговарања свакако представља својеврсни ‘говорни жанр’:

- Не заустављајте нас [...] морамо. Морамо, – рече г-ђа ветеринарка, – имамо још на једанаест места да свратимо. И они нама, већ што кажу, и богзна како, сваке нам године долазе и посјећују нас; а, што кажу, и више пута преко године, а ми, какви смо, тек сваке друге.

- Море, па и треће [...] – рече домаћин.

- Па, што рекосте, и треће. Ја се, верујте, морам признати да је до мене кривица [...] Док ја у њихову кућу једанпут, дотле они код мене десет пута. Баш ономад сретнем се са госпојом начелниковицом, па лепо видим, баш љута жена на мене... Чисто ми жао, чисто ме срамота, мислиће још жена да се ваљда гордим! А није, богами, него ми така нараф. А тек мислим у себи: боже, Цајо, докле ћеш ти бити таква! Још да нема оне наше Женске подружнице, ти се не би ни видела ни састала никад са светом! А ја сам тамо деловоткиња и концепте правим, а госпоја начелниковица је претседница [25].

Све је већ у ово неколико редова речено: и о карактеру ‘ветеринарке’, и о њеној речитости, и о односу према ‘начелниковици’, а и о пореклу. Наиме, ако није плод грешке при преиздавању, једном употребљена ијекавска форма (‘посјећују нас’), уз остале особености госпођиног израза, говори о југозападним Крајевима Србије као подручју откуда долази, а ти се крајеви конзервативном Сремцу посебно нису допадали, као ни они који се на њих надовезују даље према западу (исп. приповетку ‘Вукадин’; нису, наравно, у бољем, светлу оцртане ни нарави у ‘Поп Ћири и поп Спири’, из Сремчеве Бачке и Баната).

5. И кад смо већ ту, напомене је вредна чињеница да је Сремац (као и Св. Ранковић⁴) посебно нерасположен према пандурима. Слика их потпуно непривлачним бојама у свим детаљима, па и језичким. Ивко одлази ‘приседнику’ да пријави своје раскалашене госте који су узели маха и сами се

⁴ Исп.: Јовановић, 2007: 129–142.

часте празнећи му подрум, оставу и двориште. Тамо затиче пандура „где седи пред вратима заседања на једном углачаном пању на коме је седело и глачало га већ неких двадесет и три пандура-пријавника пре њега“:

Дремљив и лен, као сваки наш пандур, и не окрену се нити диже главе да види ко је и зашто дошао, него загнурио главу у шаке и лактове одупро о колена, па гледа како муве шетају по прљавом поду претсобља; седи, гледа и зева као какав шаров [...]

- Седиш си? – отпоче Ивко.

- Ето сједим, – рече, па развали вилице као змија и стаде зевати, – сједим па немам кад.

- Господин приседник има ли га туј? – запита Ивко.

- Ено га, боме, ће сједи у засједању! – одговори пандур зевајући, а нити се диже нити га погледа.

- Да ме пријавиш код гопсодина. Рекни: Ивко јорганција иска да уиђе до теб'! Сал' си тој рекни, а он ће ме знаје. А рекни: Зорт му је ништо! Сал' на два реча! рекни.

- Лијепо! – рече пандур и лено устаде, поглади бркове и уђе.

- Пусти га! – чу се глас из заседања [...][98-99].

Супротстављена су у истој серији пасажа четири идиома: ауторска реч, мајстор-Ивков локални говор и пандурова динарска ијекавштина, и мала 'приседникова' упадица, – као и три разна типа понашања. Мајстор Ивко узнемирен, узмуван и увек широко распричан, али овде му се за то слабо указује прилика; његова супротност, лењи и индолентни пандур; и тренутно склоњен са видика 'приседник', који иза заклона зрачи скоро мистичним достојанством, али кад се јави, постаје јасно да с пажњом прати догађања у предворју канцеларије.

Развучен и лењ пандуров говор срачунат је на приказ једног слоја становништва као незаинтересованог било за шта сем за свој мир. Ужурбани и распричани Ивко одражава пословичну ситничавост трговачко-занатлијског света у јужним крајевима кад се нађу у невољи и у прилица да моле власт за помоћ. Председникова тренутна мистична ћутљивост знак је бар привидног достојанства и надмоћне мирноће моћних носилаца власти.

6. Све то шаренило Сремац вештим маниром – кратким и сочним описом и згуснутим дијалогом – успева да сажме на малом простору и прикаже као јединствено клупко дешавања у чијој се позадини крећу различити људи и испољавају кроз своје навике и нарави. Додаћемо овде шири исечак говора 'приседника', и текста о 'приседнику':

- Е, па де, де, – вели му претседник, – доста! [...] Не гори ти кућа [...]

- Е, па да гори, господине, па колај работа, зашто је сигурирана, ама ово је јоште полоше, овај кардашки зулум и несрећа. Ники ме, бре, не жали, господине. А мен' ми душа знаје како ми је!

- Не брине се ти ништа, идем ја сам главом. Ти ниси умео, ниси вешт, ја ћу то полако и лепо. Пусти ти мене, а ти остани мало [...] немој одмах за мном него дођи мало после, па да ти лепо мој писар преда кључеве од празне куће (115).

Председник, противно очекивању, напушта званично држање и обичним свакодневним начином разговара са Ивком, служећи се наравно стандардним језичким идиомом, али приватном фразеологијом и једноставним речником. Фамилијаризовани његов жаргон ипак стриктно одудара од Ивковог локалног говорног идиома; а надмоћна сигурност стоји у контрасту са Ивковим узрујаним и молбеним тоном.

7. Узећемо у разматрање и сцене на врхунцу заплета, када се побратими одметну и загосподаре Ивковим домаћинством, нагнавши домаћина и домаћицу да побегну из сопствене куће:

Од хипровачког ћилима начинили формалан шатор, па се преселили у њега. Око ово доба су формално узурпирали сву власт и сва права веселог Ивка, чија је функција као домаћина престала. И кујна и подрум, и ћилер, све је било у њиховим рукама. Калча је изнео пушку и фишке и убијао кокоши, а Курјак их је са једним реквирираним шегртом из комшилука чупао и навтао на ражањ па пекао [...]

После подне трећега дана крене се Ивко да учини још последњи покушај; тврдо решен да их милом, а у крајњем случају и силом испрати из куће и скине са врата [...]

- Охо! Здраво, побратиме! викнуше они испред шатора.

- Седи, побратиме. Раскомоти се као код своје куће! – рече Смук, кога тек сад беше – ама онако темељно – ухватило пиће [...] а да л' виде, богати где моју жену?

- Па, она си седи дом', како једна домаћица од ред, а не како њојн муж, како ти! – вели Ивко.

- Па, где је кад је дома? – пита га Смук.

- Па код своју кућу си је, а да куда ће да буде.

- А чија је ово кућа, бре, пезевенк?! – пита га Смук, а шкрипи зубима, јер му се чини да Ивко хоће да му отме кућу.

- Па, моја си је, моја. Што мислиш?! Салте моја, ни тол'ко, – и показа на црно испод нокта, – нема нема у Управу фондова, ни па код воскари онија.

- Ама, зар ово твоја кућа? – чуди се Смук. – Е, чусте ли, људи, луда човека што збори: Његова кућа! А где је моја?

- Па, твоја кућа у твој сокак.

Овај одужи исечак скреће пажњу на читаву забуну коју међу побратиме беше унело пиће. Смук заборавио да није код своје куће, па се чуди Ивку шта прича кад тврди да је код његове. Но примећујемо и то да Смук говори додуше као дошљак, али прилично прилагођено домаћим приликама (Е, чусте ли [...] што збори). Тако се палета говорних нијанси шири и захвата прелазне идиоме, дакле полуодомаћене, поред сасвим неадаптираних жаргонских и такорећи у целини нормираних говорних навика.

3. Закључна напомена

1. Остаје нам да закључимо да су се у сижеу Сремчеве приповетке – у тој социјалној и вербатолошко-идиоматској гужви званој 'слава', која је по себи и културолошко-религијски и говорни догађај, – како видимо, нашли људи из реда проминенције, из трговачког сталежа, као и обичан свет, Цигани свирачи итд.

2. Рекли бисмо да Сремац нарочито наглашава разлику између 'наши човечи' и дошљака. Први се служе домаћим изразом јужносрбијанске провенијенције, остали међутим или шумадијским говорним идиомом, најчешће, или херцеговачким, спорадично.

3. Ту је наравно и ауторова реч, која се не разликује много од говора шумадијских житеља послом или којим другим поводом придошлих у Ниш, али је по функцији друкчија, јер је употребљена између осталог и у служби везног елемента који обједињује остале разноврсне идиоме у јединствену целину.

Извори

Сремац, 2012: С. Сремац, *Ивкова слава*. Београд: ЈРЈ.

Литература

Јовановић, 2007: Ј. Јовановић, О проблему преурањене детерминације (на грађи из језика Св. Ранковића), у: *Српски језик и друштвена кретања*. Крагујевац: Филолошко-уметнички факултет у Крагујевцу, 129-142.

Јовановић Симић, Симић, 2016: Ј. Јовановић Симић, Р. Симић, *Вербатологија*, Београд: Научно друштво за неговање и проучавање српског језика · Јасен.

Јовановић Симић, 2017: Ј. Јовановић Симић, О композицији текста са лингвистичког гледишта. *Српски језик*, XXII, Београд: Научно друштво за неговање и проучавање српског језика, 75-93.

Јовановић Симић, 2018 (у шт.): Ј. Јовановић Симић, О композицији прве књиге 'Времена смрти' Д. Ћосића, у: *Књижевно дело Добрице Ћосића*. Београд и Крушевац.

Ковачевић, 2012: М. Ковачевић, О граматичко-стилистичком терминосистему туђег говора. *Српски језик*, XVII, Београд: Научно друштво за неговање и проучавање српског језика, 13-38.

Милетић, 1952: Б: Милетић, *Основи фонетике српског језика*. Београд.

Симић, 2001: Р. Симић, *Општа стилистика*. Београд: Научно друштво за неговање и проучавање српског језика · Јасен.

Симић, Јовановић, 2002: Р. Симић, Ј. Јовановић, *Српска синтакса*. Београд: Филолошки факултет · Научно друштво за неговање и проучавање српског језика · Јасен.

Jelena R. Jovanovic Simic

VERBATOLOGISCH-DIATOPISCHE STRUKTUR DER ERZÄHLUNG *IVKOS FEST* VON ST. SREMAC

Zusammenfassung

Der Autor hat sich in diesem Beitrag die Aufgabe gestellt, die Analyse der Erzählung von St. Sremac 'Ivkos Veiertag' durchzuführen, und aufgrund dessen den allgemeinen Wert des Werks abzuschätzen. Dazu hat er noch vor, ausgehend von der Idee der Dichotomie zwischen Standardsprache vs. Dialekt, den Status des Werkes festzustellen. Nämlich, Sremac schreibt dieses Werk überwiegend im Dialog, und das Dialog hat er dialektal konzipiert. Sein Autograf wurde in der Standardsprache geformt, umfasst aber einen kleineren Raum im Text. In diesen Verhältnissen ist nicht leicht zu beschliessen, wohin die Erzählung gehört. Der Autor dieses Beitrags ist der Meinung, dass in diesem fall nicht die Quantität, sondern die (normative) Wertlage der Elemente nach ihrer Funktion in der Komposition von grösster Bedetung sein muss.

Schlüsselwörter: Verbatologie, Struktur, Text, Dialekt, Komposition.